

Var är naturen?

THERESE UDDENFELDT

En människa i granskrud, som trevande rör sig mot vattenbrynet. Långsamma panoreringar över konserverade djur, till ljuv fågelsång som framförs av en imitator. Ett nordiskt landskap som långsamt bryts upp i bitar och nästan omärkligt glider isär.

Allt det här sker just nu på Västerås konstmuseum. Namnet på utställningen är *Föreställningar om naturen*. Därmed sluts en cirkel: naturen flyttar in i samma lokaler som var avgörande för Sveriges industrialisering, som ju skulle visa sig få katastrofala följder för ekosystemen. Efter ett par hundra år sitter vi med räkningen: avskogning, klimatförändring, utfiskning, plastberg, artdöd. Och boven i dramat är de enorma mängder energi som vi har bränt under tiden.

Det är lätt att glömma, men energi är den helt grundläggande processen. Det finns till och med de som hävdar att den dominerande energikällan påverkar vilken konst som skapas. Vare sig det är sant eller ej, har de senaste seklernas energibonanza grundligt förändrat våra liv. Och naturen. Och som en följd av det: våra föreställningar om naturen.

Innan vi undersöker dem närmare, ska vi uppehålla oss lite vid energins betydelse. Med lite energi, blir lite gjort. Ett lågenergisamhälle är därför relativt enkelt, lokalt och fattigt. Det genererar också ganska lite avfall. Med mycket energi blir däremot mycket gjort, och vårt högener-

gisamhälle har kunnat utvecklas till en oerhört komplex, global och rik civilisation. Det genererar också mängder med avfall. Ja, själva *kärnan* i vår civilisation är den glupska aptiten på ständigt ökande mängder energi, och den ständigt ökande mängden avfall som det leder till.

Vårt beroende av fossil energi diskuteras överallt, men det är lika sant att ett modernt liv utan elektricitet vore otänkbart. Plocka bort el ur vardagen och det är läggdags klockan fyra en vinterkväll. När man vaknar med solen och vill koka sig en kopp kaffe får man så lov att tända i kaminen. Men det finns ingen kran att spola vatten ur – det får man pumpa upp för hand och bära hem.

Kol och olja lade grunden för nya transportmedel där människor, varor och nyheter kunde färdas med tidigare oanad hastighet. Men elektrifieringen var i lika hög grad en förutsättning för den industriella civilisationen. Ta bara telegrafan, telefonen och radion – för första gången i historien kunde vi kommunicera i realtid över kontinenterna. Men också vardagen förändrades i grunden. Plötsligt var det spisen, kylskåpet och tvättmaskinen som – i stället för kvinnorna – skötte det tunga arbetet i hemmet.

Mimerkvarteret, där Västerås konstmuseum ligger, byggdes åt Asea som hade patent på Jonas Wenströms uppfinning dynamon. Den omvandlade rörelseenergi till elektricitet genom trefasssystemet och ljus, ljud och kraft kunde överföras med blixstens hastighet. Dynamon och kompetensen att skicka starkström över långa sträckor gav Västerås en huvudroll i industrialiseringen. Sverige blev det första land i världen där i princip alla hushåll var elektrifierade.

Den industriella revolutionen förändrade allt: livet och planeten. Men också vår *bild* av oss själva och av planeten. Man skulle kunna säga att industrialiseringen kom att både avliva och ge liv åt naturen. Det är vad den här texten handlar om.

Mimer byggs till längs Södra Ringvägen 1930. Foto: ABB-arkivet, Västmanlands läns museum.

I industrialiseringens gryning, 1797, skrev filosofen och poeten Friedrich Schiller om författaren som naturens väktare och bevarare. Det fanns två typer av diktare, menade han: naiva och sentimentala. De förra *är* naturen. De har ett nära umgänge med de konkreta tingena och kan inte riktigt höja sig över vardagligheten i tillvaron. Den naiva poeten lever i *nödvändighetens* grepp. De senare, däremot, *söker* en förlorad natur. De är inte lika bundna till jorden utan deras tankar och fantasi löper högt och fritt. Den sentimentala konstnären har en *reflekterande* distans till omvärlden.

När de här orden skrevs för drygt 200 år sedan var dock naturen fortfarande en självklar del av mänskligt liv. Fattig eller rik – alla var underkastade storheter som ljus, mörker, kyla, värme och tid. För de allra flesta var tillvaron ett mödosamt arbete som gick ut på att fylla skafferier och jordkällare med mat och dryck. Ingen slapp undan denna bundenhet till jorden. Inte ens kungar och drottningar kunde färdas snabbare än en häst galopperade, undvika en ständig stank från latriner eller slippa inomhustemperaturer som stundtals kröp under fryspunkten.

Men Schiller hade på känn vad som väntade. Under det följande århundradet skedde nämligen det oerhörda: människan kopplade loss sig ur naturens grepp.

Nog kan man fråga sig om vi inte redan hade avlägsnat oss från en slags ursprungstillvaro. Kanske när vi började odla för ett tiotusental år sedan. Eller när skriften uppfanns i Mesopotamien. Eller då kristendomen utropade människan till skapelsens krona? Alla de skiftena hade säkert betydelse för våra föreställningar om naturen, men fram till och med 1800-talet levde vi fortfarande med skog, mark och djur in på bara skinnet. Solen styrde dygnets och årets gång. Väder och vind avgjorde om kvarnhjulet snurrade. Och för att få mat i magen var det muskelarbete som gällde. Mäns, kvinnors, barns och djurs.

Sedan hände det: Tack vare kol, olja och elektricitet satte vi oss över de makter som dittills styrte allt mänskligt liv. Med ångloket var det som att tiden böjdes, med glödlampan upphörde vi att vara mörkrets slavar, och tack vare maskinerna kunde vi lägga ner hackan och räta på ryggen. Människan levde inte längre som Schillers naiva diktare, under nödvändigheten, utan kunde göra som hans sentimentala poet; inta en reflekterande distans till omvärlden.

Två parallella processer är igång vid det här laget. Å ena sidan avlägsnar vi oss mer och mer från den nära, omedelbara upplevelsen av skogen, havet och berget. Å andra sidan fylls taveldukarna och anteckningshäftena av skogen, havet och berget. Men inte för att de är en självklar del av tillvaron, utan för att de har slutat vara det. Konstnärerna drivs med Schillers ord av ett sökande efter en förlorad natur.

Hade naturen som begrepp ens funnits förut? Ordet, absolut. Men inte i samma betydelse som idag. Latinets *natura* och grekiskans *physis* betydde ursprung, alstrande, process eller förlopp. Naturen födde, skapade, förändrades och förändrade. Den var aktiv och rörlig. Men under renässansen skiftade innebörden till att syfta på en fast, inneboende egenskap. *Människan är av naturen lat* – och är alltså så dömd att förbli. Naturen blev något statiskt. En snapshot, en frusen bild. Ett objekt.

Vilken natur är det då som 1800-talets konstnärer längtar efter? De tidiga verken i utställningen förflyttar oss till det orörda landskapet. Hos **Marcus Larsons** dånar vattnet fram mellan röda, vassa klippor samtidigt som den gula himlen förhöjer dramatiken. Naturen är vild, rå och autentisk. Inget spår av kulturen går att skönja. Eller? Även om människan inte är närvarande i verket, är konstnärens blick det.

Marcus Larson (1825-1864), *Vattenfall*, Olja på duk, 1860

På samma sätt skildrar **Arvid Mauritz Lindström** det vackra – men enkla – i en björkdunge eller en solnedgång. Lindström var ett tjugotal yngre än Marcus Larson, och tog avstånd från romantikens distanserade natursyn. I stället för att stanna i ateljén tog han med sig staffliet och målade under bar himmel. Friluftsmålarnas opretentiösa motiv ger också bilden av en mindre bombastisk relation till naturen.

Gemensamt för 1800-talskonstnärerna är dock synen på naturen som utanför och skild från människan. I ett samhälle som fullt ut erkänner att alla varelser är intrasslade i en livets komplicerade väv går det inte att dra gränsen mot en "natur". I en civilisation som bygger på åtskillnad, däremot, är en hejdlös rovdrift helt legitim. Naturen är ju inte en del av oss, och vi är inte en del av den. Skadar vi planeten gör det inget – för vad har det med oss att göra?

Paradoxalt skulle man kunna säga att 1800-talskonstnärerna ger uttryck för den världsbilden, men på ett inverterat sätt. De öppnar inte gruvor eller skövlar skog – de älskar berget och skogen! Men de blickar tydligt ut på en natur *utanför* dem, en natur som de gång på gång väljer att skildra som orörd, jungfrulig och autentisk.

Under Lindströms livstid grundades de första nationalparkerna, där den "orörda" naturen ringades in och skyddades. Allmänheten välkomnades att tillfälligt besöka denna andra värld; att turista i en illusion. På samma sätt säger 1800-talets konstverk mycket lite om naturen som den egentligen var, men desto mer om föreställningarna om vad *den borde vara*. Som den amerikanska poeten Muriel Rukeyser har formulerat det: *Universum består av berättelser, inte av atomer*. Vad vi ser i vattenfallet och solnedgången är en spegelbild av mänsklig längtan.

Under 1900-talet blev industrisamhällets åverkan på biosfären allt tydligare. Vi började prata om *miljön*. Med filosofen Timothy Mortons ord: "Miljön föddes i exakt samma ögonblick som den blev ett problem."

Låt oss undersöka orden, igen. *Miljö* kommer från franskans *milieu*, för *mitten* eller *mitterst*. Den engelska motsvarigheten, *environment*, kommer från franskans *environnement* som betecknar något som omger eller omsluter. Rötterna kommer från latinets *virare*, virvla eller snurra, vilket i sin tur härrör ur grekiskans *gyros* som är ett varv eller en cirkel.

Alltså: Miljön omger och omsluter oss i en cirkel. Något är innanför ringen, och något är utanför. Något befinner sig i mitten – *au milieu* – och något är i periferin. Också när vi diskuterar miljöfrågor finns det separation och hierarki.

På 1980-talet insåg forskarsamhället att de fossila bränslena var i färd med att rubba jordens klimatsystem. Samma årtionde skrev miljöaktivisten Bill McKibben en bok med titeln *The End of Nature*. Som en följd av den globala uppvärmningen finns det inte längre någon natur, menade han. Biosfären är förändrad i grunden. Naturen är död, och vi har mördat den. Vi vet nu att det snöar mikroplaster på Arktis och att det finns godispapper i Marianergraven. Till och med i rymden har vi skräpat ner. Var går då gränsen mellan natur och kultur? Finns det ens ett innanför och ett utanför?

Och så följdfrågan: fanns det någonsin? Ja, hur kunde vi vara så högmodiga att vi trodde att det var möjligt att koppla loss människan från naturlagar och livsuppehållande ekosystem? Att vi var fria? När en påminnelse om vår jordiskhet och kroppslighet ständigt väntar runt hörnet? Om någon tvivlar: fasta i några dagar. Eller varför inte i en vecka? Alternativt: sluta gå på toaletten. Eller sov utomhus i underkläder. Snarare än du anar kommer det att bli tydligt att vi inte bara är kultur.

Herregud, *vi består av natur*. Det finns fler bakterier i tarmarna än det finns celler i kroppen – är vi då mest värddjur eller mest människa? Samtidigt är vi gjorda av stjärndamm från okända, avlägsna delar av universum. Och vad är det som säger att atomerna i den här sidan inte är en del av din kropp en dag?

Frågan om den eviga, autentiska naturen undersöks i utställningens samtida del. Konstnärerna ifrågasätter också separationen mellan människan och hennes omgivning: Var går egentligen gränsen mellan natur och kultur?

I **My Lindhs** film *Nordiska panoraman, No.3* får betraktaren se ett bildskönt, klassiskt landskap som kunde ha valts av 1800-talets friluftsmålare: en sjö inramad av lövskog. Det måste vara gryning för dimslöjor svävar ovanför den spegelblanka ytan. Ett blått moln hänger på en annars svagt lila himmel och reflekteras i vattnet. Till en början, i alla fall. Sedan bryter sig skogspartierna loss och rör sig – nästan omärkligt – åt olika håll. Den pastorala idyllen visar sig vara ett montage.

My Lindh, stillbild från *Nordic Panoramas, Landscape No.3* (2019)

Man kan associera till uppspeedade filmer av kontinentalplattornas rörelser. Precis som My Lindhs verk visar de hur landskapet hela tiden omvandlas (*phusis!*). Upptäckten av det beror bara på hur lång tid man tillbringar på platsen. Och hur skulle vi förresten kunna välja vilket ögonblick som är det autentiska i en ständig förvandlingsprocess? Vid vilken tidpunkt i den geologiska historien är naturen evig och orörd?

Frågan om naturens sanna natur ställs också i **Björn Larssons** video *In the Midst of Nature*. Vi får se närbilder av svensk flora och fauna – björn, sork, ugglan, älg, skata – till ljudet av fågelkvitter. Vad som inte framkommer, är att Larsson har filmat fotografier av dioramor på zoologiska och naturhistoriska museer. Dioramorna skapades i slutet av 1800-talet för att stadsbefolkningen skulle kunna uppleva naturen ”på riktigt”. Så vad vi ser är över hundra år gamla, uppstoppade djur som är arrangerade i en monter med en målad bakgrund, till imitatören Jan Lindblads förförliska fågelsång. Paradoxalt nog framstår den döda naturen som mycket äkta. Ja, kanske *mer* äkta än på en skogs promenad.

När **Ingela Ihrman** iklär sig en gran och trevande rör sig mot vattenbrynet, är det inte för att återge en bild av barrträdet. I stället kryper hon in i granen för att erfara hur *den* upplever världen. Även om intrycken filtreras och tolkas av människan Ingela Ihrman, minskar avståndet mellan henne och den andra organismen. Gränsen mellan innanför och utanför – eller mellan natur och kultur – kollapsar. Det är inte längre självklart vem eller vad som är subjekt och objekt.

Och vet vi någonsin det, egentligen? Det vi kallar naturen har det senaste årtiondet blivit väldigt högljutt för att vara en tyst och livlös kuliss. Den pratar – eller skriker – genom stigande havsnivåer, ökande temperaturer och extremare väder. Genom orkaner, torka och massdöd. Vi har gått varvet runt när naturen nu återtar rollen som krävande subjekt och agent. Människligheten är bara en pytteliten, integrerad del av den stora helheten. Så länge den nu finns kvar.

Ingela Ihrman, stillbild från *När inlandsisen dragit sig tillbaka från Sverige vandrade granen in ifrån norr* (2015).

Det är i en värld utan människor som videoverket *Abendland (Hours, Years, Aeons)* av **IC-98** utspelas. Civilisationen har kollapsat i denna svartvita verklighet och naturen brer obehindrad ut sig på nytt. Det är en hotfull, oförutsägbart och dystopisk värld. Människan är bara närvarande i sin frånvaro. Men livet är överallt; inget är stilla. Allt rör sig.

Naturen – som vi önskar se den – må vara död. Men den får liv på nytt i Mimerkvarteret genom att den återupprättas som deltagare och agent, genom att gränserna mellan kultur och natur suddas ut, och genom att människan tas ner på jorden. Diktaren kan flyga bort i sina tankar, men vet också att nödvändigheten har sista ordet.

Insikten finns i samtidskonsten på Mimerfabriken, men hur är det utanför? I stadshuset smids planer för batteriföretaget Northvolts etablering som ska föra Västerås industrihistoriska arv vidare. Men vilka föreställningar om naturen har de makthavare som upprätthåller ett högenergisamhälle? En batterifabrik må kapa utsläppen av växthusgaser, men så länge vi håller den här civilisationen vid liv, är det på bekostnad av de naturliga systemen. Det sägs att vi satsar på förnybara bränslen för att rädda miljön. Men i ett samhälle som fullt ur erkänner att vi är involverade i världen finns inget behov att tala om miljön.

Therese Uddenfeldt är journalist och författare till boken *Gratislunchen* som handlar om vårt oljeberoende. Hon arbetar också som lärare i Skåne, där hon bor med sin familj.